

İ‘râb-Mana İlişkisi Bakımından İbn Atıyye’nin İ‘râb Tercihleri

Ibn Atıyye’s I’rab Preferences in the Context of I’rab-Meaning Relationship

Saliha TÜRCAN

Dr., Uzman Vaiz, Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr., Specialist Peacher, Directorate of Religious Affairs
Antalya/Türkiye
sturcan.trcan@gmail.com | orcid.org/0000-0001-5339-2560

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 16 Kasım / November 2022

Kabul Tarihi | Accepted: 18 Kasım / November 2022

Yayın Tarihi | Published: 20 Aralık / December 2022

Atıf | Cite as: Saliha Türcan, “İ‘râb-Mana İlişkisi Bakımından İbn Atıyye’nin İ‘râb Tercihleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49 (Aralık 2022/2), 271-285.

İntihal | Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Suleyman Demirel University Faculty of Theology Isparta/Turkey

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd>

Mail: ilahiyyatdergisi@sdu.edu.tr

İ'râb-Mana İlişkisi Bakımından İbn Atıyye'nin İ'râb Tercihleri

Öz

“Kelimenin sonunda bir amil sebebiyle ortaya çıkan değişiklik” olarak tanımlanan i'râb Arap dilinde, cümlelerin anlamını tespit etme noktasında dil çalışmalarının en başından beri çok temel bir olgu olarak yer almıştır. İ'râbın gelişim sürecinde temel bir konu olarak i'râb-mana ilişkisi, dil uzmanlarının ve ekollerin dile ilişkin yaklaşımlarında önemli ayrışma noktalarından biri olmuştur. Sürecin en başında Kur'ân ayetlerinin lafız ve manalarının doğru tespit edilmesi gayesiyle başlayan ve sistematize edilen i'râb çalışmaları, Kur'ân ilimlerinden birini oluşturacak şekilde bir bilgi alanı haline de gelmiştir. Sözü edilen bilgi türü bazı tefsir eserlerinde de yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Hicrî altıncı asır dil uzmanı ve müfessir İbn Atıyye'nin yaklaşımları, hicrî birinci asırda temelde Kur'ân'ın lafız ve manasının doğru şekilde tespiti amacıyla başlayan dil çalışmalarının işlevselliğine ilişkin fikir vermektedir. O, çoğunlukla salt dilsel düzeyde ele alınan i'râbü'l-Kur'ân verilerini eserinde ayetleri anlama ve izah yönteminin önemli bir unsuru haline getirmiştir. Zaten o, i'râbü'l-Kur'ân'ı şeriatın tespitinde temel bir kaynak olarak görmekte ve Kur'ân'ın manalarına da i'râb sayesinde ulaşabileceğini savunmaktadır.

Çalışmada, VI. asrın Endülüslü alimlerinden İbn Atıyye'nin dilsel yaklaşımları i'râb ve mana ilişkisi bakımından *el-Muharreru'l-vecîz* adlı tefsiri çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmanın amacı ise onun ayetlerin i'râbına ilişkin izahlarında ve yaptığı tercihlerinde etkili olan tutum ve düşüncelerin i'râb-mana etkileşimine yaklaşımındaki rolünü tespit etmektir. Bu çerçevede onun, kişisel veya mezhebî düşünce açısından dilbilimsel verileri hangi düzeyde araçsallaştırdığı sorusuna cevap aranmıştır.

İbn Atıyye dilbilime dair birikim ve uzmanlığını ayetlerin tefsirinde yoğun bir şekilde sergilemektedir. Yaklaşımlarında lügavî izahlara belirgin bir şekilde yer vermektedir. O lügavî izahlarda, sadece önceki otoritelerden veya ekollerden nakille yetinmemekte, dil ekollerinin yaklaşımlarını mukayeseli olarak konu etmekte ayrıca kendi izah ve tercihlerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. İ'râba ilişkin tercihleri genellikle Basra ekolünün yaklaşımlarına uygundur. Ancak zaman zaman Basra ekolünün görüşlerini eleştirdiği ve Kûfe ekolünün görüşlerine uyumlu davrandığı görülebilmektedir. Bu durum onun herhangi bir dil ekolünü takip konusunda bir taassup ya da pasif bir mensubiyet sahibi olmadığını, aksine dilsel meselelerde dirayet sahibi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte itikâdî meselelerde i'râb vecihlerinden Ehl-i sünnet ve özellikle Eş'arî düşüncesine uygun düşen manayı temin eden i'râb vecihlerini tercih etmektedir. Fıkhî meselelerde ise Mâlikî görüşlere temel olabilecek i'râb tercihlerinde bulunmaktadır.

İ'râb-mana ilişkisi açısından bakıldığında İbn Atıyye'nin ayetlere getirdiği izahlarda i'râbı manaya öncelendiği anlaşılmaktadır. Ancak bu, nahvin genel mantığına ya da Arapların dil kullanım tarzına aykırı düşecek bir düzeyde değildir. Hatta onun i'râbâ ilişkin izahlarında özellikle itikâdî meselelerde i'râb'ın araçsallaştırılmasına yönelik eleştirel bir tavra sahip olduğu görülmektedir. İtikâdî

meselelerdeki i'râb-mana ilişkisine dair bu yaklaşımından hareketle, onunla mutezili olduğuna ilişkin iddiaların doğru olmadığı söylenebilir. Nitekim ayetlerin tefsirinde yer verdiği i'râb izahlarında ve tercihlerinde Mu'tezile'yi açıktan eleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Atiyye, Endülüs, İ'râb-Mana İlişkisi, İ'râb vechi, Araçsallaştırma

Ibn Atiyye's I'rab Preferences in the Context of I'rab - Meaning Relationship

Abstract

The I'rab defined as "the change of the vowel marking on the final letter of the word." has become a fundamental phenomenon in Arabic language from early times. In the development process of the i'rab, the aspects of i'rab -meaning relationship has been one of the important divergence points in the approaches of linguists and schools to language. At the very beginning of the process, the aspects of i'rab studies started and systematized with the aim of determining the words and meanings of the verses of the Qur'an correctly. It has become a one of the Qur'anic sciences. The aforementioned type of knowledge has also been used extensively in some tafsir works. The approaches of Ibn Atiyya, the six century Hijri linguist and mufassir, gives an idea of the functionality of language studies starting with the aim of determining the words and meanings of the verses of the Qur'an correctly. He has made the i'rabu'l-Qur'an data, which is mostly handled only at the linguistic level, an important element of the method of understanding and explaining the verses in his work. In fact, he sees i'rabu'l-Qur'an as a basic source for the determination of the shari'ah and argues that the meanings of the Qur'an can be understood through i'rab.

In the study, the linguistic approaches of Ibn Atiyya are discussed in terms of the relationship between i'rab and meaning, within the framework of his book named *al-Muharrar al-wajiz fi tafsir al-kitab al-aziz*. The aim of the study is to determine the role of the attitudes and thoughts that are effective in his explanations and choices regarding the i'rab of the verses in his approach to the i'rab-mana interaction. In this context, an answer was sought to the question at what level he instrumentalized linguistic data in terms of personal or sectarian thought. Their preferences regarding i'rab are generally in line with the approaches of the Basra school. However, it can be seen that he criticizes the views of the Basra school from time to time and acts in harmony with the views of the Kufe school.

In matters of faith, he prefers one of the variations of i'rab, that provides the meaning that is in accordance with the Ahl as-sunna and especially the Ash'ari thought. In fiqh issues, there are i'rab preferences that can be the basis of Maliki views. From the point of view of the relation between i'rab and meaning, it is understood that Ibn Atiyya prioritized i'rab over meaning in the explanations he brought to the verses. However, this is not at a level that contradicts the general framework of nahw or the way the Arabs use the language.

Keywords: Ibn Atiyya, Andalusia, I'rab - Meaning Relationship, Variation of I'rab, Instrumental

Giriş

Arap dili söz konusu olduğunda i'râb temel bir gramer olgusu olarak karşımıza çıkar. “Kelimenin sonunda bir âmil sebebiyle ortaya çıkan değişiklik” olarak tanımlanan i'râbın mana ile ilişki biçimi baştan beri bir tartışma konusu olmuştur. Manayı belirleyen i'râb mıdır yoksa mana i'râba göre mi tayin edilir? İ'râb kurallarının tespit ve sistematize edilmesinden öte dil felsefesiyle ilgili daha derinlikli bir tartışmaya işaret eden bu mesele, İslamî ilimlerde ortaya konulan görüşlerin kendilerini ifade etme biçiminde görünür hale gelmiştir. Basra nahiv okulunun en önemli temsilcisi Sîbeveyhi (ö. 180/796) i'râbı, bir âmil sebebiyle kelime sonlarında görülen harf ve hareke değişiklikleri olarak ele almakla birlikte bütün bunların bir manayı açığa çıkardığına işaret etmektedir.¹ Kûfe dil ekolünden Sa'leb (ö. 291/904), Arapların i'râbı manaya değil, lafızlara dayandırdığını, i'râbın manayı bozmaması gerektiğini, manayı bozan i'râbın Arap diline ait olamayacağını belirtmektedir. Ferrâ (ö. 207/822) da nahiv ve Arapça kaidelerinde Arapların kullanımını esas alır. Ona göre i'râbı manasına, manası da i'râbına uygun olan her mesele sahihtir.² Arap dili gramer çalışmalarının en verimli dönemi³ olan Hicrî IV. asrın önemli dilcisi İbnü'l-Cinnî (ö. 392/1002) “mana ile i'râb çekişmesi” başlığı altında ayetlerin izahında mana ile i'râbın uyuşmadığı örnekler zikretmekte ve i'râbın manaya göre tashihini salık vermektedir.⁴

İ'râbın gelişimi ve mana ile uyumu meselesi temelde Kur'ân ayetlerinin lafız ve manasının doğru tespit edilmesi zaruretinden neşet etmiştir. Fetihlerle birlikte farklı kültürlerle karşılaşılması neticesinde Arapça bilmeyen insanların Kur'ân okuyuşlarında ortaya çıkan yanlışlıklar⁵ ve lahn meseleleri⁶ Kur'ân'ın harekelenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Kur'ân'ın okunuşundaki bu tür hataların önüne geçebilmek amacıyla Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin (ö. 69/688) kelime sonlarını noktalamak suretiyle icra ettiği Kur'ân'ı harekelenme faaliyeti, Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) kelime sonlarındaki hareketlere bugünkü halini vermesiyle devam etmiş ve onun öğrencisi olan Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eseriyle de nahiv ilmi zirve dönemine ulaşmıştır.⁷ Sîbeveyhi'nin amacı Kur'ân'ı i'râb etmek olmamakla birlikte o eserin pek çok yerinde Kur'ân ayetlerinin i'râbına yer vermiştir. Sîbeveyhi'nin kitabında olduğu gibi ilk dönem yazılan dile dayalı eserlerde Kur'ân ayetlerinin gramer tahlilleri mevcuttur. Kur'ân'a dair dilsel çalışmalar, i'râbü'l-Kur'ân şeklinde nitelenebilecek bir bilgi alanı

¹ Ebû Bîşr Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetü'l-hâncî, 1408/1988), I/15-16.

² Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lügaviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dârü'l-me'ârif, ty.), 131.

³ Recep Kırıcı-Tunahan Erdoğan, “Hicri IV. Yüzyıl Gramercilerinin Nahiv Tanımları Bağlamında Sarf Nahiv İlişkisi” *Turkish Academic Research Review*, 6/3 (2021), 1217.

⁴ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hasâis*, (By.: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li'l-kitâb, ty.), III, 258-260.

⁵ Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ fi tabakâti'l-udebâ*, thk. İbrâhim es-Sâmirâî, (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985), 18-23.

⁶ İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr b. Beşşâr Muhammed b. Kâsım b. Muhammed, *İdâhü'l-Vakf ve'l-İbtidâ fi Kitâbillâh*, thk. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazan, (Dimaşk: Matbûât-ı mecme'î'l-luğat'il-arabiyye, 1981), 23.

⁷ Nahiv ilminin ortaya çıkışı ve gelişimine dair bk. Mehmet Nuri Ayyıldız, “Arap Dili Tarihi ve Arap Dili Gramerinin (Nahiv Sarf) Ortaya Çıkış Süreci”, *İğdır Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (Nisan 2019), 155-173.

haline gelmiştir. Sözü edilen bilgi alanına ait veriler ilerleyen dönemlerde bazı tefsirlerde ayetleri izah amacıyla kullanılmıştır. Özellikle tefsirlerde i'râb-mana ilişkisinde hangisinin lehine bir tavır geliştirildiği, alimlerin dile vukûfiyetleri kadar itikadî ve fikhî düşünce kalıplarıyla da ilişkilidir.

Çalışmada, Arap dilinde uzmanlığıyla bilinen, dil ekollerinin yaklaşımlarını mukayeseli olarak konu eden ve kendi izah ve tercihlerini net bir şekilde ortaya koyan İbn Atıyye'nin dilsel yaklaşımları i'râb ve mana ilişkisi bakımından *el-Muharreru'l-vecîz* adlı tefsiri çerçevesinde ele alınmıştır.⁸ Ayetlerin i'râbına ilişkin izahlarını ve yaptığı tercihlerini şekillendiren etmenleri tespit etmek ise çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu noktada onun, kişisel veya mezhebî düşünce açısından dilbilimsel verileri hangi düzeyde araçsallaştırdığı sorusu da anlam kazanmaktadır.

Dil Ekollerinden İ'râb İlişkin Yaptığı Nakiller ve Tercihleri

Dil kurallarıyla ilgili olarak ekoller arasında ortaya çıkan farklılıklar, Kur'an'ın anlaşılmasına ilişkin i'râb merkezli anlama çabalarını da etkilemiştir. Bu bağlamda müfessirlerin görüşlerini benimsediği dil ekollerinin, müfessirin ayetlerle ilgili muhtemel i'râb vecihlerine ilişkin tercihlerinde belirleyici olduğunu söylemek mümkündür.

İbn Atıyye tefsirinde Arap dilinin verilerini ayetlerin anlaşılmasında önemli bir enstrüman olarak kullanmış, ayetlerin izahında pek çok lügavî açıklama ve farklı dilsel yaklaşımlara yer vermiştir. Bu açılardan değerlendirildiğinde onun tefsirini ayetlerdeki ifadelerle ilişkin farklı i'râb vecihlerinin de bir arada bulunduğu, lügavî yönü belirgin olan bir eser olarak nitelendirmek mümkündür.⁹

İbn Atıyye'nin tefsirinde Arap dilinin verilerini bu derece kullanması Kur'an'ı doğru anlamada i'râbu'l-Kur'an'ı temel kabul etmesiyle ilgilidir. Mukaddimesinde yer verdiği i'râba ilişkin şu ifadesi onun bu düşüncesini açıkça ortaya koymaktadır. “ إعراب القرآن أصل في الشريعة، لأن بذلك تقوم إعرابه التي هي الشرع. ” (İ'râbü'l-Kur'an şeriatın tespitinde kaynak (asl) dır. Çünkü Kur'an'ın, şeriatı

⁸ Genel olarak i'râb ve i'râb mana ilişkisini ele alan çalışmalar yapılmıştır. Tahsin Yurttaş'a ait “Arap Dilinde İ'râb Anlam İlişkisi” adlı yüksek lisans tezinde ve Mehmet Sıdkı Özalp'e ait “Arap Dilinde İ'râb Olgusu” adlı çalışmada konu genel bir çerçevede işlenmiştir. Mehmet Kaya “Farklı İ'râb Değerlendirmelerinin Tefsire Etkisi” adlı makalede genel hatlarıyla i'râb-tefsir ilişkisi bağlamında konuyu ele almış, “İ'râb Değerlendirmelerinin Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Rolü-Zemahşerî Örneği-” adlı doktora tezinde ise Zemahşerî Tefsiri ile sınırlandırmıştır. “Kur'an'ın Anlam Farklılaşmasına İ'râbın Etkisi-Âlûsî Tefsiri Örneği” adlı Harun Abacı'ya ait doktora tezinde konu Âlûsî Tefsiri bağlamında işlenmiştir. Adil Bor'a ait “Kur'an-ı Kerim'in Anlaşılmasında İ'râb-Bağlam İlişkisi” adlı makalede ise yazar konuyu ayetlerin tefsirinde doğru anlama ulaşma noktasında i'râb-bağlam ilişkisi çerçevesinde ele almıştır. Sümeyye Ahmed Halid tarafından “el-Kadâyâ en-Nahviyye fî tefsir-i İbn Atıyye el-Endülisî fî'n-nısfî'l-evvel mine'l-Kur'âni'l-Kerîm dirâseten tahliliyyeten vasfiyyeten” başlığıyla yapılan doktora tezinde de İbn Atıyye'nin tefsirinde genel anlamda nahiv kuralları ele alınmıştır. Yine Yasin Câsim el-Muhaymid'e ait olan ed-Dirâsâtü'n-nahviyye fî tefsiri İbn Atıyye” adlı çalışmada da İbn Atıyye'nin tefsiri nahiv ilmi açısından ele alınmıştır. Biz ise çalışmamızda ayetlerin anlaşılmasında önemli bir konuma sahip olan i'râb meselesini i'râb-mana ilişkisi noktasında İbn Atıyye'nin izahları ve tercihlerine ilişkin uygulamaları bağlamında ele aldık.

⁹ İbn Atıyye'nin tefsirinin dil yönü ile ilgili geniş bilgi için bk. Emrullah Ülgen, *İbn Atıyye Tefsirinin Dil Özellikleri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

ifade eden manaları i'râbü'l-Kur'ân ile var olur/anlaşılır)¹⁰ İbn Atıyye'ye göre Kur'ân ancak doğru i'râb ile anlaşılabilir. Mukaddimesinde Kur'ân'ın anlaşılmasında dilin önemini vurgulamak amacıyla "Kur'ân Tefsirinin Fazileti, Kur'ân'ın Dili Üzerine Söz Söyleme, İ'râbını ve Manalarının İnceliklerini Araştırma"¹¹ şeklinde bir bölüm oluşturmuştur. Yine mukaddimesinde tefsir yöntemini açıklarken ayetlerin lafızlarını nahiv, lügat, mana, hüküm ve kıraatler açısından ele almak suretiyle izah ettiğini belirtmiştir.¹²

İbn Atıyye'nin dilsel izahlara ilişkin uygulaması her ne kadar kendinden önceki birikimi aktarmak şeklinde olsa da naklettiği farklı vecihler arasında tercihlerini de belirttiği örnekleri çokça bulmak mümkündür. Ayetlerle ilgili muhtemel i'râb vecihlerini de bir arada nakleden¹³ müfessir Basra ve Kûfe dil ekollerinin izahlarını karşılaştırmalı olarak vermiştir.¹⁴ İbn Atıyye iki ekol arasında tercihini çoğunlukla Basra ekolünden yana kullanmıştır.¹⁵ Ancak i'râba dair tercihlerinde kimi zaman Kûfe ekolünün kurallarını da doğru kabul etmiş Basra ekolünün benimsediği görüşü hatalı olarak nitelendirmiştir.¹⁶ Bağdat ekolünden de nakillerde bulunan müfessirin bu ekolün görüşlerini tercih ettiği de olmuştur.¹⁷ Onun bu tavrı dil ile ilişkisinin sadece nakilden ibaret olmadığını kendisinin dile vakıf olduğunu göstermesi açısından önemlidir.¹⁸ Nitekim kendisinden bahseden eserlerde dil konusundaki uzmanlığına vurgu yapılmış,¹⁹ kendisi Arap dilinde imam olarak nitelendirilmiştir.²⁰ İbn Atıyye nahivcilerin ittifak ettiği konuda görüş bildirmenin doğru olmadığını savunur²¹ ve kendisi de ittifak edilen görüşü tercih eder. Bu bağlamda onun dil izahlarına ilişkin nakilleri incelendiğinde cumhurun görüşlerini öncelediği ve farklı i'râb vecihlerinde tercihini cumhurdan yana kullandığı görülmektedir.²² Çok az da olsa cumhurun görüşünün hatalı olabileceğine ilişkin ifadelere yer verdiği de olmuştur.²³ İbn Atıyye dil ekollerinin görüşlerini عند بعض الكوفيين, عند البصريين, قال البصريون şeklinde nakletmiştir. Ayetlerin izahında yer verdiği i'râb vecihlerini kimi zaman da söz

¹⁰ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdірrahmân b. Temâm b. Atıyye el-Endülüsî el-Muhâribî, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi, Muhammed, *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz* (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye), I/40.

¹¹ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I/40.

¹² İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I/34.

¹³ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*: I/113-114, 121-122.

¹⁴ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I/417; III/122; V/12, 363, 465.

¹⁵ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II/331.

¹⁶ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II/41.

¹⁷ Bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I/69, 478; III/539.

¹⁸ İbn Atıyye'nin Arap diline vakıf olduğuna dair değerlendirmeler için bkz. Emrullah Ülgen, *İbn Atıyye Tefsirinin Dil Özellikleri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), I/20.

¹⁹ Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşküvâl, *es-Silatü fî tarihi eimmeti'l-Endelûsi*, thk. es-Seyyid İzzet el-Attâr el-Huseynî (By.: Mektebetü'l-Hancı, 1374/1955), 432-433; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396), 60-61.

²⁰ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmü'n-nübelâ*, (Kahire: Dârü'l-hadîs, 1427/2006), XIV/401.

²¹ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I/119.

²² Örnekler için bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II/400, 425, 480, 492, 493.

²³ Bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II/92, 96; III/372.

konusu ekollerin temsilcilerinin bizzat isimlerini vererek nakletmektedir. Onun en çok nakilde bulunduğu kişi Basra ekolünün önde gelen isimlerinden olan Sibeveyhî (ö.180/796)'dir.²⁴ el-Halil b. Ahmed (ö. 175/791)²⁵, Ebû Ubeyde (ö. 209/824)²⁶, el-Ahfeş el-Evsât (ö. 215/830)²⁷, el-Müberred (ö. 286/900)²⁸, el-Kisâî (ö. 189/805)²⁹, el-Ferrâ (ö. 207/822)³⁰, ez-Zeccâc (ö. 311/923)³¹, Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987)³², Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö. 337/949)³³, er-Rummânî (ö. 384/993)³⁴ ismini vererek kendilerinden nakilde bulunduğu diğer alimlerdir.

Enbiya sûresi 38. ayette geçen *مَتَى* edatına dair yaptığı açıklama, İbn Atıyye'nin farklı i'râb vecihleri arasında Basra ekolünün görüşünü tercih ettiğini örneklendirmektedir. İbn Atıyye, Basralıların *مَتَى* edatını merfu olarak, Kûfelilerin ise zarf konumunda mansub olarak i'râb ettiklerini, Kûfelilerin i'râbına göre zarf konumunda olan *مَتَى* edatının âmilinin takdir edilen *يكون* veya *يجيء* fiilleri olduğunu söylemiştir. Ardından da birinci görüşün yani Basralıların görüşünün daha doğru olduğu yönünde tercihini bildirmiştir.³⁵ Basralıların görüşünün neden daha doğru olduğuna dair ise herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Bazı tercihlerinde ise tercih ettiği görüşün doğruluğuna ya da diğer görüşün yanlışlığına dair izahta bulunmuştur. Onun bu uygulamasını A'râf sûresi 20. ayette geçen "*وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ*" ifadesindeki *إِلَّا* edatının Basralıların görüşüne göre "*إلا كراهية أن*" takdirinde olduğunu, Kûfelilere göre ise "*لا*"nın izmârı ile "*إلا أن لا*" takdirinde olduğunu söyledikten sonra Basralıların görüşüne ilişkin tercih bildirmiştir. Bu tercihini de harflerin izmârındansa isimlerin izmârının daha güzel olacağını ifade ederek temellendirmiştir.³⁶

İbn Atıyye'nin Nahl sûresi 92. ayetteki *أَرَبِي* kelimesinin i'râbına dair yer verdiği izahlar da onun ekollerin görüşlerine ilişkin tercihini gerekçelendirmesine bir örnek teşkil eder.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَفَضَتْ غَرْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةً هِيَ أَرَبِيٌّ مِنْ أُمَّةٍ

İbn Atıyye'nin açıklamalarına göre *أَرَبِي* kelimesini Basralılar ref' konumunda Kûfeliler ise nasb konumunda i'râb etmişlerdir. Kûfeliler *هِيَ* zamirini 'imâd' (fasıl zamiri) kabul etmişlerdir. Basralılara göre ise *هِيَ* imâd olamaz. Çünkü *هِيَ* zamirinden önceki *أُمَّةً* kelimesi nekradır ve imâd nekra ile kullanılmaz. Kûfelilerin delili ise *أُمَّةً* kelimesinin burada cins isim konumunda olmaması hasebiyle onun nekira oluşunun zaten marife olmasına yakın bir durum olmasıdır. Dolayısıyla bu kelimeye bir

²⁴ Bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I/145, 151, 157; II/254, 283.

²⁵ Bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II/246, 374.

²⁶ Bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V/346; III/433.

²⁷ Bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I/424; V/194.

²⁸ Bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II/31; IV/155.

²⁹ Bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II/41; III/350.

³⁰ Bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III/368, 371; IV/422.

³¹ Bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II/378, 391; V/173

³² Bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II/285; V/401.

³³ Bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV/557; V/134.

³⁴ Bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II/287; III/226.

³⁵ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV/83.

³⁶ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II/385.

de ال takısı getirmek ona ayrıca bir belirlilik kazandırmaz. İbn Atıyye Kûfelilerin görüşünü tartışmalı olarak nitelendirmiş ve kendisi Basralıların görüşünü tercih etmiştir.³⁷

İ'râb'ın Arab'ın dil kullanımına uygun olması, İbn Atıyye'nin farklı i'râb vecihleri arasında tercihte bulunurken dikkate aldığı bir ölçüdür. Örneğin يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ayetindeki³⁸ اِنْ'in anlamına geldiğine dair Nakkâş'ın Mukâtil b. Süleyman'dan naklettiği görüşü zikretmiş ve bu görüşle ilgili olarak, "Bu doğru değildir, dilde böyle bilinmez"³⁹ ifadelerine yer vermiştir.

İbn Atıyye'nin ayetlerin tefsirinde yer verdiği i'râbâ ilişkin izahlar onun dile olan vukûfiyetini ortaya koymaktadır. Onun bu açıklamalarında nakille yetinmeyip kimi zaman kendi izahlarına yer vermiş olması bu durumu desteklemektedir. Bakara sûresi 18. ayette geçen صُمْ بِكُمْ عُمِّي ifadelerini zemm etmek anlamına gelecek şekilde (zemm fiili takdir ederek) mansub okuyan görüşün zayıf olduğunu ifade eden İbn Atıyye kendisi bu ifadelerin merfu okunması gerektiği ile ilgili şu açıklamaya yer verir: " mübtedânın haberi olarak merfu konumundadır. Bu da ya اولئك ism-i işaretinin tekrarını takdir etmek suretiyle ya da هم'un izmârı ile olur."⁴⁰

Bakara sûresi 183. ayetin tefsirinde yer verdiği açıklamalar da İbn Atıyye'nin dil konusundaki uzmanlığını örneklendirmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

İbn Atıyye ayette geçen كما edatı ile ilgili bazı nahivcilerin ك harfini, الصيام kelimesinin sıfatı olarak merfu konumunda i'râb etmelerini zayıf olarak nitelendirir. Kendisi ise bu harf ile ilgili olarak sıfat veya hal olmak üzere her iki şekilde de mansub olarak i'râb edileceğini söylemiştir. Sıfat olması halinde كتبا كما veya صوما كما takdirinde olduğunu, hal olarak mansub olması durumunda ise kelamın (Sizden öncekilere farz kılınana benzer olarak oruç size de farz kılındı.) takdirinde olduğunu belirtmiştir.⁴¹

İ'râb'ın İtikâdî ve Fıkhî Görüşleri Temellendirmede İşlevselleştirilmesi

İ'râbü'l-Kur'ân'ı şeriatın tespitinde asıl olarak gören, Kur'ân'ın manalarına da i'râb sayesinde ulaşılabileceğini belirten İbn Atıyye'nin itikadî ve fıkhî meselelere kendi yaklaşımını temellendirilmesinde i'râb çok temel bir konuma sahiptir. Onun i'râbı kullanma biçimi, itikadî ve fıkhî görüşleri i'râbla temellendirme tavrının örneklerini de içermektedir.

Nisâ sûresinin 164. ayetinde geçen وكلم الله موسى تكليماً ifadesinin i'râbına ilişkin olarak İbn Atıyye kendi itikadî düşüncesini yansıtan ve cumhura ait olarak nitelediği görüşü benimsemiştir. Ayetteki ifadelerden الله lafzının fâil olarak merfu, موسى kelimesinin de mef'ûl olarak mansûb okunuşunun doğru olduğunu belirtmiştir. Bu ifadeye göre Allah'ın Hz. Musa'yı kelâmı ile şereflendirdiğini sonra da masdar ile (تَكْلِيمًا) bunu teyid ettiğini ifade eden İbn Atıyye, masdarın bu

³⁷ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III/418.

³⁸ el-Bakara 2/278.

³⁹ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz* I/374. Bir başka örnek için bk. I/242.

⁴⁰ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I/101.

⁴¹ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I/250

şekilde kullanımının çoğunlukla fiilin gerçekliğine işaret ettiğini söylemektedir. Bu durumda ona göre Allah'ın Hz. Musa ile konuşması da mecâzın veya istiârenin olmadığı gerçek bir konuşmadır. Allah'ın Hz. Musa ile konuşmasının niteliğini de şekli olmayan, sınırlanmamış, şekil ve seslerden oluşmayan bir konuşma olarak izah eden müfessir, cumhurun ayetteki **اللّٰه** lafzını fail formunda merfu olarak okuduğunu, Yahyâ b. Vessâb ve İbrâhim en-Nehâî'nin ise **اللّٰه** lafzını mansub okuduklarını, bu durumda konuşanın/failin Hz. Musa olduğunu söylemiştir. Bu okuyuşun zayıf olduğunu ifade eden İbn Atıyye, söz konusu okuyuşun te'vile dayalı olduğunu da belirtmiştir.⁴² Bu örnekte İbn Atıyye'nin fiil-masdar kullanımını vurgulayarak mecâz ve istiâre ihtimalini ortadan kaldırması bir anlamda Mu'tezile'ye dilbilimsel bir itiraz ortaya koyma çabası olarak da okunabilir.

Sâffât sûresinin 96. ayetinde yer verdiği i'râb izahları ve bu konudaki tercihi de İbn Atıyye'nin itikâdî düşüncesine uygun olması bakımından dikkati celbetmektedir. **وَاللّٰه خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ** ayetinde yer alan **وَمَا تَعْمَلُونَ** ifadesindeki **مَا**'yı müfessirlerin masdariyye olarak i'râb ettiklerini ve bu durumda ayetin anlamının "Allah sizi ve fiillerinizi yaratmıştır" şeklinde olduğunu belirten İbn Atıyye tespit edilen anlamın Ehl-i sünnetin görüşü olduğunu ifade etmiştir.⁴³ Bunun dışında, ayette yer alan **مَا** ile ilgili üç farklı görüşe işaret eder. Birincisi, **الذّٰى** manasında, ikincisi istifham (**مَا**) sı, üçüncüsü de nefy (**مَا**) sı olmasıdır. Nefy (**مَا**) sı olarak anlayanların ayeti, "Siz yaratılmanızdan önce hiçbir şey yapmıyordunuz ve hiçbir şeye gücünüz yetmiyordu" şeklinde anlamlandırdıklarını belirtir. Mu'tezile'nin ise genel anlayışı gereği **مَا**'nın masdariyye olmadığını savunmaya mecbur hissettiğini söyler.⁴⁴ Esasen onun ilk grubun görüşü olarak zikrettiği ve mâ'yı **الذّٰى** manasında okuyan kimselerin Mu'tezile olduğu buradan anlaşılmaktadır. Nitekim Zemahşerî, Mu'tezile'nin anlayışına denk düşecek şekilde ayetin anlamının **مما تعملونه من الأصنام** olacağını ifade etmiştir.⁴⁵ İbn Atıyye'nin buradaki yaklaşımı onun i'râb'ın araçsallaştırılmasına ilişkin bir bilinç taşıdığı ve bu tür yaklaşımlara eleştiriler getirdiğini örneklemektedir.

⁴² İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I/137.

⁴³ Bu i'râb vechi Ehl-i Sünnet'in Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu düşüncesini desteklemektedir. Buna göre Allah hem kulları hem de kulların yaptıklarını yaratmaktadır. Râzî (ö. 606/1210) de Ehl-i Sünnet'in çoğunluğunun Allah'ın yaratmasına ilişkin bu görüşü desteklemek için söz konusu ayeti delil getirdiklerini ifade etmiştir. Kendisi de Ehl-i Sünnetin bu görüşünü benimseyen Râzî, ayette geçen (**مَا**)'nın masdariyye olduğu konusunda dalciler arasında ittifak olduğunu da vurgulamaktadır. (Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsi'l-arabî, 1420), 26/343.)

⁴⁴ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV/479.

⁴⁵ Ebû'l-Kâsım Amr b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-egâvil fi vücûhi't-te'vil* (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-arabî, 1407), IV/51. Zemahşerî tefsirinde i'râb-anlam ilişkisini yoğun bir şekilde kullanmaktadır. bk. Mehmet Kaya, *İ'râb Değerlendirmelerinin Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Rolü-Zemahşerî Örneği-* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014). Zemahşerî'nin Arap dilini ve i'râbı kendi itizâlî paradigmasında hizmet edecek şekilde araçsallaştırmasına dair bk. Turan Bahşi, *Mutezili Düşüncenin Temellendirilmesinde Arap Dilinin Rolü-Keşşaf Örneği-* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Yine Mu'tezile'nin i'râbı araçsallaştırmasına ilişkin bk. Turan Bahşi, "Mezhebî Aidiyetler Bağlamında Mu'tezile'nin Arap Dilini Kullanımı" *Turkish Academic Research Review*, 6/1 (2021).

İbn Atıyye'nin i'râb'dan kaynaklanan farklı anlamlar arasında itikâdî düşüncesine uygun olan i'râb vechini tercih ettiğini gösteren bir diğer örnek de Mülk sûresinin 13-14. ayetleri ile ilgili yaptığı açıklamalarıdır.

وَأَسْرُوا قَوْلَكُمْ أَوْ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (13) أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (14)

14. ayetteki مَنْ ifadesindeki مَنْ edatının i'râbı ile ilgili dil âlimlerinin ihtilaf ettiğine işaret eden İbn Atıyye, bazı nahivcilerin مَنْ edatını merfu konumunda i'râb ettiklerini söylemiştir. Bu veche göre ayet “Yaratan yarattıklarını bilmez mi?” anlamına gelmektedir ve bu durumda cümledeki mef'ul de mahzuf olmaktadır. Diğer bir grubun ise مَنْ edatını mansub olarak i'râb ettiğini ve buna göre “Allah (fiillerini) yaratan kimseyi bilmez mi?” anlamını verdiklerini belirten İbn Atıyye, Mekki'nin bid'at ehlinin (ehlü zeyğ) مَنْ'in amellerin kendisinden neşet ettiği kimse olduğu düşüncesiyle, ‘Allah’ın yarattıklarının kullar olduğu’ anlamına ulaştıran yorumu benimsedikleri yönündeki sözünü aktarmıştır. Zira Mekki (ö. 386/996)'nin ifadesine göre Mu'tezile'nin anlayışı kulların amellerini kendilerinin yarattığı yönündedir. İbn Atıyye bu ayetin amellerin yaratılması meselesinde Mutezile'nin lehine ya da aleyhine delil olamayacağını, kulların fiillerini yarattıklarına dair düşüncelerinin kaynağının başka bir şey olduğunu, dolayısıyla bu ayetle ilgili böyle bir yorumun zayıf kaldığını belirtmiştir.⁴⁶

İbn Atıyye Allah'ın yaratması ile ilgili kendi düşüncesine uygun olan, Mu'tezile'nin düşüncesini eleştirdiği bir başka i'râb açıklamasına ise Felak sûresi 2. ayet bağlamında yer vermiştir. Amr b. Ubeyd ve Mu'tezile'den bazılarının “من شر ما خلق” ayetindeki ما edatını nefy konumunda i'râb ederek buradan hareketle “Allah şerri yaratmamıştır” düşüncesini temellendirmelerini eleştirir ve onların okuma biçimini, “o, batıl bir görüşe dayanan reddedilmiş bir kıraattir.”⁴⁷ şeklinde niteler.

Nahl sûresinin 32. ayetinde geçen بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ifadesindeki بِمَا daki ب harf-i cerr'inin konumuna ilişkin açıklamasında da İbn 'Atıyye'nin tercihinin itikâdî düşüncesine uygunluk arz ettiği görülmektedir. İbn 'Atıyye بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ayetini tecevvüz kaidesine dayalı olarak “Amellerinizle kesbettiklerinize karşılık” şeklinde anlamaktadır. Ona göre, amellerin kulun cennete girmesine bir emare kılınması bakımından ayette zikri geçen kimselerin cennete girmeleri amelleriyle ilişkilendirilmiştir. Şu var ki bu mana Hz. Peygamber'in “Hiç kimse amelleriyle cennete girmez. (Sahabe) ‘Sen de mi Yâ Rasûlallâh?’ diye sordu. O da ‘Allah beni kendinden bir rahmet ve lütufla korumadığı takdirde evet ben de (giremem)’ buyurdu”⁴⁸ hadisiyle çelişmektedir. Dolayısıyla İbn Atıyye'ye göre bahse konu ayet hadisin manası esas alınarak tevil edilmelidir. Allah'ın kulunu iyi ameller yapmaya muvaffak kılması rahmet ve himayesinin eseridir. Hadisin maksadı da Mu'tezile'den bazılarının iddiasının aksine Allah'ın, amelleri karşılığında kullarını cennete sokmasının aklen O'na

⁴⁶ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, V/340-341.

⁴⁷ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, V/538.

⁴⁸ Ali b. el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî, *Müsned*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410/1990), I/295; Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebü'l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi b. Abdilmecid (Kahire: Mektebet-ü İbn Teymiyye, ty.), VII/ 309.

vacip oluşunu nefyetmektir.⁴⁹ İbn Atıyye'nin bu örnekteki yaklaşımı onun Ehl-i Sünnet itikâdını benimsediğini göstermektedir. Çünkü o buradaki sebep sonuç ilişkisini mecâzî olarak yorumlamış ve amelleri, müminlerin cennete girmelerinin mecâzî anlamda bir sebebi kabul etmiş, hakîkî sebebin ise Allah'ın rahmeti ve lütfu olduğu burgulamıştır. Böylece İbn Atıyye bâ harf-i cerrinin sebebiye anlamının hakikat ifade ettiğini iddia eden Mu'tezilî söyleme de dilbilimsel bir itiraz geliştirdiğini söyleyebiliriz. Burada şunu ifade etmek gerekir ki İbn Atıyye'nin bâ harf-i cerrinle ilgili olarak bâ harf-i cerrinin çeşitli anlamlarından biri olan "mukâbele/karşılık" manasını tercih etmektedir. bu da doğrudan i'râb ile değil, mana ile dolayısıyla nahivden ziyade belâgat ilminin ma'ânî kısmı ile ilişkilidir. Yine o ayetin anlamını tecevvüz yani mecâzî anlatım üzerinden belirlemektedir. Bu da beyân ilmi ile ilişkilidir. Dolayısıyla burada i'râbdan ziyade mana ve anlatım üslubuyla ilişkili bir durum söz konusudur. İbn Atıyye'nin bu yaklaşımıyla onun sadece i'râb değil, belâgat ilminin kurallarını da mana tercihinde kullandığı görülmektedir. Tercih ettiği manayı Hz. Peygamber'in hadisiyle desteklemesi ve bu mananın ve ilgili hadisin karşıtlarının/Mu'tezile'nin vücûb 'ale'llâh görüşüne bir dayanak teşkil etmeyeceğine yönelik açıklamaları onun tercihlerinde Ehl-i Sünnet çizgisindeki itikâdî düşüncesini göstermesi açısından dikkate değerdir. Ayrıca İbn Atıyye'nin itikâdî meselelerdeki i'râb tercihlerinde Mu'tezile'nin görüşlerini eleştirmesi Mu'tezile'ye mensup olduğuna dair iddiaların⁵⁰ isabetli olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

İbn Atıyye ahkâm ayetlerine ilişkin açıklamalarında fikhî mezheplerin görüşlerine delilleriyle birlikte genişçe yer vermiştir. Onun farklı i'râb vecihlerine dayalı olarak ortaya çıkan hüküm farklılıklarındaki tercihleri Mâlikî mezhebinin görüşlerine uygun düşmektedir. İbn Atıyye'nin bu uygulaması yol kesme cezası ile ilgili ayetin izahında açıkça görülmektedir.

إِنَّمَا جَزَاؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ جَزَاؤُا فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

*"Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da buldukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu, onların dünyada uğradıkları aşağılayıcı cezadır. Ahirette ise onlar için büyük bir azap vardır."*⁵¹

İbn Atıyye bu ayetle ilgili olarak, ayette cezalar zikredilirken kullanılan أَوْ edatını 'taksim' anlamında i'râb eden görüşe yer vermiştir. Bu görüşe göre, ceza işlenen suçta göre taksim edilir. Dolayısıyla yol kesme suçunu işleyenlerden yalnızca adam öldürenler öldürülürler. Kimseyi öldürmeyip mal gasp edenlerin cezası ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, hem adam öldürüp hem mal gasp edenin cezası ise asılarak öldürülmesidir. Kimseyi öldürmeyen, mal gasp etmeyen sadece yol güvenliğine zarar verenin cezası ise sürgün edilmesidir. İbn Atıyye bu görüşü

⁴⁹ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III/390-391.

⁵⁰ Söz konusu iddialar için bk. Abdülhamit Birışık, "İbn Atıyye el-Endülüsî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/338-340.

⁵¹ el-Maide 5/33.

zikrettikten sonra İbn Abbas, Hasan Basrî, ve Saîd İbnü'l-Müseyyib'in de aralarında bulunduğu bazı müctehidler ve İmâm Mâlik'in hâkimin ceza konusunda muhayyer olduğu görüşüne yer verir. Sözü edilen görüşün dayanağı olarak da او edatını 'tahyîr' anlamında i'râb ettiklerini ifade eder. Buna ilaveten İmâm Mâlik'in görüşünün, sedd-i zerîaya daha uygun, insanların ve yolların güvenliğini daha sağlayıcı, kâtilin hükmü konusunda daha hafifletici olduğunu, bununla birlikte Mâlik'in istihsân gereği cezaların en hafifinin alınmasını tercih ettiğini belirtir.⁵²

İbn Atıyye'nin fikhî görüşünü i'râba dayalı temellendirme uygulamalarından biri de Mâide sûresinin 6. ayetinin tefsirinde görülür. Zira ayette geçen وأرجلكم kelimesi farklı okuyuşa dayalı farklı i'râb vecihlerinin mümkün olduğu bir kelimedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ

İbn Atıyye ayette geçen وأرجلكم ifadesindeki lâm'ın mansub, mecrur ve merfu şeklinde okunuşlarını tercih edenler olduğunu belirtmiş ve وأرجلكم kelimesini mansub okuyanların اغسلوا fiilini bu kelimeye âmil yaptıklarını, dolayısıyla mesh yapılmayıp su ile ayakların yıkanmasının farziyyetine hükmettiklerini ifade etmiştir. İbn Atıyye bunun cumhurun görüşü olduğunu vurgulamış, onların bu görüşlerinde Hz. Peygamber'in abdest alırken ayak topraklarını kuru bırakanları gördüğünde onlara yüksek sesle, "ateşte yanacak olan toprakların vay haline" buyurmasını dayanak olarak aldıklarını belirtmiştir. İbn Atıyye وأرجلكم ifadesini mecrur okuyanların ise kelimeyi en yakın âmile atfetme kuralından hareketle بِرُءُوسِكُمْ kelimesine atfederek mesh etmenin farziyyetine hükmettiklerini söylemiştir. Bu görüşte olanların da mesh kelimesinin dildeki kullanımından hareketle meshin mahiyetine ilişkin ihtilaflarına detaylıca yer veren İbn Atıyye bu konuda kendi tercihini, cumhurun görüşü olarak nitelediği, Mâlikî mezhebinin de görüşü olan ve ayakların meshini yeterli görmeyip yıkanmasının farz olduğunu savunan görüşten yana bildirir.⁵³

İbn Atıyye'nin i'râba dayalı yaklaşımı Haşr sûresi 8.ayettin tefsirinde de görülür:

لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ

"(Bu gelirler) Allah'ın lütuf ve rızasının peşine düşerek Allah'a ve Rasûlü'ne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir."⁵⁴

İbn Atıyye وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ ifadesinin وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ ifadesinin beyanı olduğunu belirtir. Ona göre لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ ifadesinde lâm harf-i cerrinin tekrar edilmesi, fakir muhacirlerin miskinler ve yolda kalmışlara bedel olarak zikredildiğini ortaya koymak içindir. Dolayısıyla mallarından ve yurtlarından edilen fakir muhacirleri, miskin ve yolda kalmışlara dâhil ederek Mekke'nin fethini fey' ve ganimeti aynı gören Şâfiî'nin görüşüne⁵⁵ muhalif bir şekilde fey'

⁵² İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II/184.

⁵³ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II/163-164.

⁵⁴ el-Haşr 59/8.

⁵⁵ Şâfiî, fey' ile ganimeti bir gördüğü için humusun beşe bölünmesi gerektiğini savunur. Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyeti'l-muktesid* (Kahire: Dârü'l-hadîs, 1425/2004), II/152.

olarak gördüğünü ihsas etmiştir. Buna göre İbn Atıyye muhacirleri humusun taksim edildiği üç gruptan özellikle miskinlere dahil etmiştir.⁵⁶

Sonuç

İbn Atıyye'nin tefsiri pek çok dilsel izahların ve i'râba dair farklı yaklaşımların bir arada bulunduğu lügavî yönden oldukça zengin bir eserdir. İbn Atıyye Arap diline ait verileri ayetlerin anlaşılmasında temel bir kaynak olarak görmüş ve ayetleri çoğunlukla i'rab açısından da tahlil etmiştir. Bu uygulamasında dilcilerden yaptığı nakillere ağırlık verse de farklı i'râb vecihlerine ilişkin kendi tercihleri de önemli bir yer tutar. Buna ilaveten o, zaman zaman kendisi de i'râb açıklamalarında bulunmuş ve dilcilerin izahlarına eleştiriler yöneltmiştir. Görüşlerini karşılaştırmalı olarak naklettiği Basra ve Kûfe ekolleri arasında tercihini çoğunlukla Basra ekolünden yana kullansa da kimi zaman da Kûfelilerin izahlarını doğru kabul etmiştir. Bazı izahlarında Bağdat ekolünün görüşlerinden de yararlanmıştıdır.

İtikâdî meselelerde i'râb vecihlerinden Ehl-i sünnet ve özellikle Eş'arî yaklaşımına uygun düşen manayı destekleyen i'râbı tercih etmektedir. Fikhî meselelerde ise Mâlikî görüşlere mutabık i'râb tercihlerinde bulunmaktadır. İbn Atıyye'nin ayetlere getirdiği izahlara i'râb-mana ilişkisi açısından bakıldığında onun bu denklemde i'râbı manaya tâbi kıldığı ve manayı öncelediği anlaşılmaktadır. Ancak bu, nahvin genel işleyişini ya da Arapların dil kullanım şeklini aşan bir boyutta değildir. İbn Atıyye'nin, itikâdî meselelerdeki i'râb-mana ilişkisine yaklaşımından hareketle onunla ilgili i'tizâl iddialarının isabetli olmadığı söylenebilir. Hatta onun i'rabâ ilişkin izahlarında özellikle itikâdî meselelerde i'râb'ın araçsallaştırılmasına ilişkin bir bilinç taşıdığı görülmektedir. Zira o, bu noktada özellikle Mu'tezile'nin görüşlerini eleştirmiştir. İ'râbü'l-Kur'ân'ı şeriatın tespitinde temel bir dayanak olarak gören, Kur'ân'ın manalarına da i'râb sayesinde ulaşılacağını belirten İbn Atıyye'nin her halükârda i'râba önemli bir konum atfettiği belirtilmelidir. ,

Hicrî VI. asrın Endülüslü dil uzmanı ve müfessir İbn Atıyye'nin yaklaşımları, hicrî birinci asırda temelde Kur'ân'ın lafız ve manasının doğru şekilde tespiti amacıyla başlayan dil çalışmalarının tarihsel süreçteki gelişim ve işlevselliğine ışık tutmaktadır. İbn Atıyye, tefsirinde ortaya koyduğu dilsel izahlarla, i'râbü'l-Kur'ân verilerini salt dilsel çerçeveden çıkararak anlama yönteminin bir parçası haline getirmiştir.

Kaynakça

- Ayyıldız, Mehmet Nuri. "Arap Dili Tarihi ve Arap Dili Gramerinin (Nahiv Sarf) Ortaya Çıkış Süreci", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13, Nisan 2019.
- Bahşi, Turan. *Mutezili Düşüncenin Temellendirilmesinde Arap Dilinin Rolü-Keşşaf Örneği*-. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Bahşi, Turan. "Mezhebî Aidiyetler Bağlamında Mu'tezile'nin Arap Dilini Kullanımı" *Turkish Academic Research Review* 6/1 (2021).

⁵⁶ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V/286-287.

- Birişik, Abdülhamit. “İbn Atıyye el-Endülüsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- el-Cevherî, Ali b. el-Ca’d b. Ubeyd. *Müsned*, thk. Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410/1990.
- el-Enbârî. Ebu’l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. *Nüzhetü’l-elibbâ fi tabakâti’l-udebâ*, thk. İbrâhim es-Sâmîrâî Ürdün: Mektebetü’l-Menâr, 1985.
- İbn Atıyye. Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Temâm el-Endülüsî el-Muhâribî. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed. *el-Muharreru’l-vecîz fi tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*. Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye 1422.
- İbn Beşkuvâl, Ebü’l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes’ûd b. Mûsâ. *es-Silatü fi tarih-i eimmeti’l-Endelûsi*. thk. es-Seyyid İzzet el-Attâr el-Huseynî. By.: Mektebetü’l-Hancı. 1374/1955.
- İbn Cinnî, Ebü’l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsîlî el-Bağdâdî. *el-Hasâis*. By.: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-âmmeli’l-kitâb, ty.
- İbn Rüşd, Ebü’l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyeti’l-muktesid*. Kahire: Dârü’l-hadîs, 1425/2004.
- İbnü’l-Enbârî. Ebû Bekr b. Beşşâr Muhammed b. Kâsım b. Muhammed. *İdâhü’l-Vakf ve’l-İbtidâ fi Kitâbillâh*. thk. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazan. Dımaşk: Matbûât-ı mecmeû luğat’il-arabiyye, 1981.
- Kaya, Mehmet *İ’râb Değerlendirmelerinin Kur’ an’ in Anlaşılmasındaki Rolü-Zemahşerî Örneği*-. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Kırcı Recep - Erdoğan Tunahan. “Hicri IV. Yüzyıl Gramercilerinin Nahiv Tanımları Bağlamında Sarf Nahiv İlişkisi”. *Turkish Academic Research Review*. 6/3 (2021).
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu’l-Gayb*. Beyrut: Dârü İhyâi’t-türâsi’l-arabî. 1420.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kâhire: Mektebetü’l-hâncî, 1408/1988.
- es-Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tabakâtü’l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer . Kahire: Mektebetü Vehbe.1396.
- et-Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebü’l-Kâsım. *el-Mu’cemü’l-kebîr*, thk. Hamdi b. Abdilmecid. Kahire: Mektebet-ü İbn Teymiyye, ty.
- Ülgen, Emrullah. *İbn Atıyye Tefsirinin Dil Özellikleri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. 2014.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyerü a’lâmü’n-nübelâ*. Kahire: Dârü’l-hadîs. 1427/2006.
- ez-Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Amr b. Muhammed. *el-Keşşâf an hakâ’iki gavâmizi’t-tenzîl ve uyûni’l-egâvil fi vücûhi’t-te’vil*. Beyrut: Darü’l-kütübi’l-arabî. 1407.

ez-Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic. *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lügaviyyîn*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dârü'l-me'ârif, ty.